

МІСЦЕ ЦЕРКВИ У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ

Констатація якісно нового місця Церкви, релігійних інституцій в Українській державі і суспільстві, місця, кардинально відмінного від того, коли вони існували як терпимі з перспективою ідеологічного, адміністративного, юридичного витіснення, стала на сьогодні загальним місцем численних світських і церковних документів різного рівня, досліджень, розвідок, масмедійних публікацій тощо.

В той же час, проблеми релігійної свободи, реального місця церкви в сучасному суспільстві залишаються актуальними не лише для України, але є предметом досить гострих дискусій і в цілому світі. Свіжа ілюстрація до цього - зміст преамбули договору, яким затверджується Конституція Європейського Союзу. Констатуючи повагу загалом до статусу церков і релігійних об'єднань у країнах - членах Євросоюзу, документ не містить очікуваної церквами згадки про християнську спадщину Європи, що викликало подив і нерозуміння з боку представників християнських церков, особливо на тлі розлогих констатацій про вклад у європейську цивілізацію таких культурних факторів, як гуманістична спадщина Греції та Риму, епохи Просвітництва та ін. Про своє несприйняття такої редакції заявили авторитетні у світі діячі християнської церкви, глави Української православної церкви, Української православної церкви - Київський патріархат та ін.

Як би не закінчилася дискусія навколо присутності (неприсутності) згадки про християнський вклад у європейську цивілізацію у названому документі, проте в даному випадку звертає на себе увагу інше - наявність у авторів проекту не задалегідь компліментарного підходу до оцінки християнського вкладу у історичні здобутки Європи (хоч, на нашу думку, християнство наклало помітний відбиток, як позитивний, так і негативний, на всі сторони історичного буття європейської цивілізації і не заслуговує на замовчування), а критичної оцінки з врахуванням ставлення християнської церкви до інакшесудання, демократії, свободи совісті і прав людини тощо, в результаті чого президія Конвенту „Майбутнє Європи” поки що не вважає доцільним згадувати про християнську спадщину Європи.

Поза сумнівом, що при визначенні місця Церкви у системі суспільних інституцій сучасної України в умовах, коли можливості релігійної свободи реалізуються в досить широкому діапазоні, слід з'ясувати, наскільки вагомою є реальна присутність Церкви у сучасних, знакових для України політичних, громадських, культурних подіях та процесах; яка дійсна суспільна вага Церкви у порівнянні з іншими інститутами українського соціуму; завдяки яким, реальним чи віртуальним, якостям, загальнозначущим діянням чи позиції церковних інституцій з життєво значущих проблем громадська думка тривалий час наділяє їх відносно високим рівнем довіри та ін.

Поза сумнівом, що вагомими факторами зайняття церквою та релігійними організаціями якісно нового місця в українському суспільстві і, відповідно, правового закріплення цього місця в чинному законодавстві стали кардинальні зміни в суспільно-політичних, економічних орієнтирах держави та суспільства, глибинні зміни політичних, економічних та духовних цінностей та пріоритетів.

Внутрішньо- та зовнішньоцерковні процеси і тенденції в трансформації цього інституту у напрямі повноти забезпечення і реалізації релігійної свободи, що тільки-но починали формуватися після 1988 р. і могли б за інших обставин у неспішному режимі еволюціонувати десятиліттями, проте в умовах кардинальних суспільно-політичних, економічних, політико-правових, духовних, національних змін в Україні

* Старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України, к.філос.н.

набули різкого прискорення, активного вияву і реалізації, матеріалізуючись у зростанні мережі церков та релігійних організацій, чисельності духовенства; виявів публічної релігійності; сформуванні в багатьох церквах ядра діяльного, ініціативного духовенства, необтяженого минулим досвідом надто обережного співіснування з державою; в активізації повернення чи будівництва нових культових споруд, різкому збільшенні релігійних видань тощо.

Разом з тим, при всій значущості цих наочних, здебільшого кількісних виявів, вони були лише зовнішніми ознаками більш сутнісних, глибинних процесів у самому суспільстві - процесів переосмислення громадською думкою місця церкви в суспільстві, визнання за нею реального, недеформованого партійно-державницькими міркуваннями значення в історії українського народу; зміни у бік поміркованої, ліберальної думки суспільства щодо релігійних цінностей, доцільності участі релігійних організацій у соціальних програмах тощо. Подальший розвиток подій показав, що й за цих умов між переосмисленою думкою соціуму про місце Церкви і баченням самою Церквою свого місця в українському суспільстві (нерідко перебільшеного) зберігається, як, до речі, й на Заході, досить значна дистанція, проте зрушення громадської думки у бік об'єктивних оцінок феномену Церкви були очевидними.

Таким чином, утвердження в незалежній Україні кардинально нових політичних, економічних, правових, соціальних, духовних реалій, зняття законодавчо закріплених безальтернативних духовних, по суті моносвітоглядних цінностей і орієнтирів дозволили, по-перше, в порівняно короткий термін створити умови для реалізації релігійної свободи, які б дозволили церкві, релігійним організаціям зайняти в українському суспільстві те місце, яке їм об'єктивно належало і належить, а по-друге, неупереджено, поза партійними чи ідеологічними міркуваннями визначити і оцінити реальне місце церкви у вітчизняному соціумі.

Перш за все, важливо констатувати належне місце церковної інституції у правовому полі незалежної України, закріплене, перш за все, в Конституції Української держави, Законі України „Про свободу совісті та релігійні організації”. Показово, що всі принципово важливі правові положення вітчизняних законодавчих актів щодо свободи совісті та релігійних організацій співпадають або не суперечать нормам міжнародного співтовариства у сфері забезпечення прав і свобод, зокрема Європейської конвенції захисту прав і фундаментальних свобод, приписів Європейського Суду з прав людини; законодавству держав із значним досвідом запровадження демократичних норм співжиття. Більш ніж 13-літня практика застосування цих правових норм самою Україною засвідчує їх ефективність як надійних правових регуляторів у справі забезпечення соціальної стабільності поліконфесійної держави, збереження релігійної, національної, культурної ідентичності українського соціуму.

Немаловажним чинником, що сприяв зайняттю церквою та релігійними організаціями якісно нового місця у державі і суспільстві, істотно вплинув на громадську думку щодо інституту Церкви, стала реальна практика Української держави у цій сфері, поступове подолання нею позиції не завжди щирої, позірної уваги до інституту Церкви та її ієрархів, як до належного релігійно-церковного декору в державі; налагодження постійного діалогу з церквами, релігійними організаціями, здійснення практичних кроків, що справді демонструють нову державну політику щодо релігії та церкви.

Отже, функціонуючи в суспільстві, але поза державою, маючи статус суспільної інституції, але будучи підпорядкованим законодавчим і нормативно-правовим актам, чинним в Україні, інститут церкви займає особливе місце, який визначається становищем багаточисельної недержавної організації, масштабним духовним впливом на значну частину суспільства, вагомою присутністю у

вітчизняній, національній історії, культурі, традиціях, в цивілізаторському процесі на українських землях, у формуванні етнічної ментальності та ін.

Не дають підстав для неоднозначного тлумачення й законодавчі положення про місце інституту церкви в політичній системі України. Чинне законодавство встановлює, що „релігійні організації не беруть участі в діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів”.¹

Поява цих застерігаючих чи обмежуючих щодо діяльності церкви в політичній сфері положень має, на нашу думку, особливо актуальне значення в умовах багатопартійної України, появи значної кількості партій, що прагнучи до більш масової підтримки своєї партії, не мають достатнього досвіду реалізації цього завдання в умовах правової держави, залишаючись законослухняними, а тому на практиці готові застосовувати і застосовують будь-які екстенсивні (явні чи латентні) засоби отримання голосів електорату, у тому числі й ті, що суперечать вимогам закону. При цьому враховується, що віруючі у порівнянні з невіруючими, як правило, досить активні у своїй участі у виборах: лише 9,2% опитаних віруючих виявили свій намір не брати участі у виборах.² Непоодинокі свідчення того, що й церкви, релігійні організації, основне ядро духовенства та віруючих в залежності від змісту політичних програм тих чи інших партій, їх ставлення до релігії й церкви, і в розрахунок на лобювання інтересів своєї церкви, конфесії чи релігійної організації у законодавчих чи виконавчих органах влади схильються до підтримки, в першу чергу, через механізми свого впливу на електорат, лише певних партій, рухів тощо, як правило, офіційно заперечуючи таку підтримку. За даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, майже кожний десятий респондент (9,7%) визнав, що релігійна організація тією чи іншою мірою справляє вплив на його політичні переконання. Серед віруючих такий вплив визнали 12,6% громадян; 4,0% православних і 14,4% греко-католиків прислухаються до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в їх релігійних організаціях.³

За умов, коли віруючі в своїй більшості проявляють значну зацікавленість до проблеми політики (в середовищі православних, греко-католиків - на рівні 82-84%)⁴ і виявляються так чи інакше політично поляризованими, в Україні відбувається не лише процес певної церковно-конфесійної зорієнтованості частини політичних партій, депутатських об'єднань, але й зустрічний процес – неофіційної партійної поляризації найбільш чисельних і впливових церков, конфесій, релігійних організацій; діє негласний механізм підтримки релігійно-церковними інституціями одних політичних партій і неприйняття (активне чи пасивне) інших.

Окремі церкви, релігійні організації сьогодні налаштовані не на здійснення послідовно самостійного щодо держави курсу реалізації релігійно-церковних стратегічних чи тактичних завдань, а скоріше на змагання за першість впливу на вищі державні структури і нав'язування їм своєї позиції, як загальноукраїноцерковної. Не випадково, підсумковий документ Першого Всеукраїнського місіонерського з'їзду Української православної церкви Московського патріархату орієнтував учасників на роботу з вищими органами влади та політичними партіями, які мають усвідомлювати, що „єдина канонічна Православна церква є консолідуючою силою суспільства, особливо за відсутності єдиної державної ідеології,” і, зокрема, „законодавчо

¹ Див.: Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації”. Стаття 5.

² Див.: Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і церква в суспільному житті України // Центр Разумкова - 2002. - К., 2003. - С. 649.

³ Та само. – С. 647, 650.

⁴ Див.: Рязанова Л. Релігійна диференціація українського соціуму та її вплив на політико-ідеологічні преференції громадян України. / Українське суспільство - 2003. Соціологічний моніторинг. - К., 2003. - С. 534.

визначити особливий статус Української Православної церкви як церкви більшості населення і традиційної релігії”¹.

Наукові дослідники констатують наявність у всіх великих і впливових конфесій груп потужної підтримки в українському парламенті з боку лівих, центристських чи правих сил. Виявляються такі тандеми результатом осмисленої і обопільної зацікавленості чи ситуація є такою, як її подає, наприклад, офіційний документ греко-католицької церкви („...політики хочуть маніпулювати Церквою, а церковні люди дають себе обдурити...”)², факт залишається фактом, що в політично поляризованому суспільстві й складова його частина - церква, що об’єднує парафіян, також здебільшого політично зорієнтованих, опиняється у силовому полі дії політичних факторів і більш-менш очевидно виявляється втягнутою у політичні розклади сил, підтримку одних і неприйняття інших програм, ідей тощо.

В аспекті визначення реального місця церкви в українському суспільстві в контексті проблеми „церква - політика” втягнення церкви, релігійних організацій в політичну площину лише на перший погляд підносить значущість церкви ще в одній життєво важливій сфері. Насправді ж церква, релігійні організації не без розрахунку втягуються у невластивий їм ареал діяльності, що не лише не передбачена чинним законодавством, але й прямо заперечується ним; прирікає інститут церкви так чи інакше бути причетними до партійної однобічності, несаможитності позиції; на повтори слідом за тією чи іншою партією численних помилок у невластивій собі царині політичних ініціатив, міжпартійної і внутрішньопартійної боротьби тощо і, головне, втрачає в очах навіть віруючої частини суспільства свій особливий статус інституції, що стоїть над земними (вже не говорячи про партійно-політичні) пристрастями й уподобаннями. Це вже не просто бачення церквою тієї чи іншої суспільно значущої політичної проблеми і вияв ставлення до неї, а політична заангажованість, невластива вітчизняній церкві з часів Київської Русі.

Як показують соціологічні дослідження, громадська думка, що складається з представницького масиву віруючих, невіруючих і не менш показового для нашого суспільства масиву тих, хто вагається між вірою і невір’ям, у своїй більшості відводить церкві позитивну роль у сучасному українському соціумі, виявляючи значну частину таких громадян не лише серед віруючих (68,3%) та тих, хто вагається (40,8%), але й серед невіруючих (18,1%)³. Ті, хто цілком заперечує позитивну роль церкви у суспільстві, за даними опитування, становлять лише 4,0% від всього масиву опитаних (зокрема, так вважає 12,6% невіруючих, 4,1% тих хто, вагається між вірою і невір’ям).

В аспекті визначення реального місця церкви в суспільстві, де на практиці реалізується релігійна свобода, показовими, на нашу думку, є дані про рівень присутності в суспільстві оцінок щодо церкви як такої, що не відіграє помітної ролі в українському суспільстві: такої думки дотримується 21,3% віруючих, 41,9% тих, вагається між вірою і невір’ям, 51,8% невіруючих, тобто в цілому близько третини опитаних.⁴ Якщо стосовно таких переконань у невіруючих слід констатувати лише послідовність їх позицій, то відносно наявності таких оцінок у кожного п’ятого віруючого, який практично знаходиться в епіцентрі релігійно-церковної діяльності і може будувати судження про цей інститут, базуючись не на чийсь переказах, а на власному досвіді, питання виникають.

За даними соціологічного моніторингу, що ведеться Інститутом соціології

¹ Див.: Хроніка подій релігійного життя в Україні: травень. Офіційний вісник Державного комітету у справах релігій // Людина і світ. – 2003. - №5. - С. 34.

² Див.: Пастирське послання Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії Української греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів. - Львів. - С.2.

³ Див.: Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і церква в суспільному житті України // Центр Разумкова - 2002. - К., 2003. - С. 647.

⁴ Там само.

Національної академії наук України щорічно з 1994 року (що дає надію на об'єктивність, науковість, професіоналізм і надійність результатів даного дослідження), соціологічний ряд щодо рівня довіри церкві та духовенству („цілком довіряю” та „переважно довіряю” за останні 10 років змінився з 35,6% до 42,9%,¹ що майже вражає на тлі низьких показників чи відвертого падіння довіри до переважної більшості інших суспільних інституцій. Особливо помітним є ріст цього показника, починаючи з 1999 року, що є фактом, хоч на це є свої причини, нерідко ситуативні, скоріше пов'язані з розчаруванням чи й втратою віри громадян на продуктивну діяльність всіх інших, зокрема новостворених або істотно оновлених суспільних інституцій, аніж із заслугами власне церкви. За 1994-2003 роки дещо зменшилося і число тих, хто зовсім не довіряв церкві та духовенству (з 13,6% до 12,4%) або переважно їм не довіряв (з 13,7% до 11,1%)².

В контексті домінуючої недовіри громадян до рукотворних чи істотно реформованих у часи української незалежності інституцій в очах громадян краще, окрім церкви, виглядають інститут сім'ї та родичів (про цілковиту довіру або переважно довіру висловилося рекордно високе число опитаних - 91,1%), колеги (46,1%), армія (32,8%), хоч щодо останньої за два останніх роки також намітився, судячи з динаміки результатів соціологічних досліджень, помітний спад довіри.

Таким чином, дані соціологічного опитування наших сучасників (віруючих і невіруючих) засвідчують про досить помітне місце церкви як інституції, яке їй відводиться нашими співгромадянами за ступенем довіри і у співставленні з іншими представниками сьогоденного українського соціуму, особливо в контексті стійкої впродовж останніх років недовіри опитаних практично до всіх інших органів, установ, організацій, розчарування в результатах їх діяльності.

Вагомими факторами зайняття церквою та релігійними організаціями якісно нового для них місця в українському суспільстві і, відповідно, правового закріплення цього місця в чинному законодавстві стали, на нашу думку, не лише фундаментальні зміни в суспільно-політичних, економічних, правових, духовних орієнтирах країни, але й стрибкоподібний ріст в Україні, особливо в перші роки незалежності, релігійних громад, релігійних організацій, питомої ваги віруючих (чи таких, що самоідентифікували себе як віруючих) серед всього населення; в сподіваннях значної частини населення щодо церкви (хоч і значною мірою емоційних і перебільшених) як орудника, здатного не лише подолати духовну, культурну кризу в суспільстві, але і якісно його переродити, позитивно вплинути на всі сторони буття - від політичного до побутового; кардинальні зміни в позиціях засобів масової інформації в трактуванні проблем релігії, віруючих, діяльності релігійних організацій тощо.

Сьогоднішні порівняльні статистичні дані, при всій неоднозначності ставлення до них в абсолютному вимірі, кількісно і якісно характеризують церкву як соціально значущий інститут з розгалуженою мережею релігійних центрів, управлінь (епархій, дієцезій тощо), монастирів, братств, місій, навчальних закладів, недільних шкіл; з численним складом духовенства, зростаючою кількістю церковних періодичних видань та ін.

Проте справжня значущість подібних показників - у їх кількісному відображенні глибинних, сутнісних процесів, що відбуваються в нинішньому релігійному і позарелігійному середовищі: розбудова структурованої мережі релігійних організацій будь-якої конфесії була б штучною, формальною, нежиттєздатною без визначальних процесів, що відбуваються на первинному рівні, - реального кількісного зростання релігійних громад, збільшення кількості віруючих чи тих, хто такими себе вважає.

¹ Див.: Українське суспільство - 2003. Соціологічний моніторинг. - К., 2003. - С. 574.

² Там само.

За даними Українського центру економічних і політичних досліджень, в 2000 році віруючими вважали себе 57,8% опитаних, в жовтні 2002 року - 60,2% (для порівняння - 36,4% опитаних у цьому дослідженні склали ті, хто вагається між вірою та невір'ям, невіруючі, переконані атеїсти та взагалі байдужі до релігії і віри)¹.

Як би не різнилися в конкретних цифрах оціночні рівні релігійності в сьогоднішній Україні, вони, по-перше, відображають у порівнянні, наприклад, з рівнем 10-літньої давності значний ріст самоідентифікованої релігійності (1993 рік: за результатами досліджень центру Соціс-Геллапа 42,3% опитаних заявили про свою віру); по-друге, в аспекті нашої теми про місце релігії в українському соціумі в умовах забезпечення релігійної свободи, ці дані засвідчують про відносно високе місце церкви, яке відводиться їй (свідомо чи кон'юнктурно) громадською думкою.

Ці тенденції на сьогодні залишаються домінуючими, хоч, як відомо, з'являється дедалі більша кількість наукових дослідників, які досить критично ставляться до показника декларованої релігійності в соціологічних дослідженнях і переконано неототожнюють декларовану і реальну релігійність. Досить критичні оцінки щодо рівня справжньої, а не декларованої релігійності все частіше з'являються в судженнях і самих представників церкви. Так, зокрема, на Першому Всеукраїнському місіонерському з'їзді Української православної церкви в доповіді голови Синодального відділу релігійної освіти, катехизації і місіонерства УПЦ констатувалося, що „практикуючих віруючих” серед православних - одиниці, інші - православні за традицією, укоріненість яких у православ'ї - мінімальна, а ступінь їхньої церковності можна розрізнити тільки з використанням найскладнішої оптики². Досить критично, якщо не скептично, оцінено ступінь реального впливу християнської церкви на сучасника, рівень релігійності Помісним собором Української православної церкви Київський патріархат (січень 2001 р.), що став свого роду підведенням підсумків майже безперервного панування християнської церкви в Європі та на українських землях. XX ст. сприймається у трактуванні УПЦ КП як віха, що нею завершується секуляризація суспільного життя, з якого витіснена релігія. Вхідження людства в глобальний економічний розвиток означає, змушений констатувати вищий церковний речник УПЦ КП, переорієнтованість людства на матеріальні цінності, перетворення релігії у приватну справу людини, розвиток громадського і культурного життя, як вважає УПЦ КП, під гаслами так званої «свободи» і «прав людини»³.

Безумовно, це важливо і для визначення реального місця церкви в суспільстві. Ймовірно, що чесне, а не компліментарне визначення ваги цієї інституції в українському соціумі важливе й для самої церкви, якщо, звичайно, вона не хоче повторити помилку свого давнього опонента - наукового атеїзму, який перебільшуючи свій реальний вплив на різні верстви населення, десятками років втішався оціночною характеристикою СРСР як „країни масового атеїзму,” по суті, ігноруючи той факт, що свідомо атеїстичний світогляд був притаманний у всі часи (і в дорадянський час) лише незначній частині населення; що один з найчисельніших світоглядних сегментів - байдужі до релігії, а також велика частина тих, хто декларує себе невіруючими, - це хиткий, нестабільний в своїх світоглядних позиціях та уявленнях масив населення, який, особливо не утруднюючи себе переосмисленням чи обґрунтуванням свого світобачення і світосприйманням, у всі часи виявляється завжди „разом з переможцем” і, ймовірно, в майбутньому ще не раз змінить свої світоглядні уподобання.

¹ Див.: Дудар Н. Релігійність українського суспільства: останні дослідження // Людина і світ. – 2003. – №1. – С. 8-9.

² Див.: Хроніка подій релігійного життя в Україні: травень. Офіційний вісник Державного комітету у справах релігій // Людина і світ, 2003. - №5. - С. 33.

³ Там само. – С. 4.

Не випадково, реалістично мисляча частина і науковців, і духовенства досить критично ставиться до маси новітніх відвідувачів релігійно-культових центрів, яка ринула в останній десяток років до церков, костелів, молитовних будинків, монастирів, вбачаючи лише в малій частині з них справжніх віруючих.

Скоріш за все, церкви України чекає суспільна ніша й суспільне місце, що визначилися рівнем релігійності в значній частині європейських країн (Німеччині, Франції, Велика Британія, Швеція та ін.), де у вікових групах від 22 до 57 років дев'яти країн Західної Європи опитування дало рівень декларованої віри в Бога в залежності від віку в діапазоні від 19 до 29 %¹.

Певним підтвердженням цієї думки є результати соціологічного дослідження, проведеного в серпні 2002 року Центром Разумкова з питань ролі релігії і церкви в житті суспільства, ставлення до церкви, характеру потреб громадян у діяльності церкви. Дослідники встановили, що при визнанні понад половиною громадян важливості релігії у власному житті як значущого фактору респондентами при ранжуванні першочергових життєвих потреб та орієнтацій релігійно віднесено аж на 17 з 19 запропонованих місць, поставивши на більш високі рівні такі аспекти життя, як здоров'я, стосунки з сім'єю, рівень добробуту, можливість отримувати те, що заробив своєю працею, цікаву роботу, внутрішню гармонію, порозуміння з самим собою, самореалізацію та ін.²

Таким чином, реальне місце церкви у сьогоднішній світській державі Україні, в умовах зняття ідеологічного і правового тиску чи обмежень, створення економічних, соціальних, юридичних, інформаційно-ідеологічних умов для реалізації релігійної свободи у порівнянні з іншими суспільними інституціями слід означити як досить високе і значиме, що спричиняється, по-перше, становищем багаточисельної недержавної організації, по-друге, реальним чи потенційним духовним впливом на значну частину суспільства; по-третє, вагомою присутністю у вітчизняній, національній історії, культурі, традиціях, в цивілізаторському процесі на українських землях, у формуванні етнічної ментальності.

Водночас, це місце в суспільстві в багатьох аспектах досить суперечливе, оскільки на практиці виявляється значною мірою декларативним; обмеженим виконанням нею її прямих функцій чи функцій модного суспільного національного декору; здебільшого не підтверджується вагомою реальною присутністю Церкви у сучасних, знакових для України політичних, громадських, культурних подіях, процесах. Істотні, життєзначущі проблеми в Україні вирішуються без церкви.

На місці церкви в суспільстві, її суспільному іміджі негативно позначається стан розколу, що тривалий час має місце в найбільш чисельній церковній інституції - православної церкви; декларованість, але проблемність реалізації питання про єдину помісну церкву.

Інститут церкви в Україні, на нашу думку, рухається і займе в у вітчизняному соціумі місце, яке на сьогодні займає церква в суспільствах провідних країн Європи. Немає особливих підстав прогнозувати якісь істотні зміни ситуації щодо посилення голосу церкви в суспільно значущих, гострих, але суто світських проблемах, особливо зважаючи на теперішні тенденції в становищі церкви в Європі й світі.

¹ За даними соціологічного дослідження в країнах Західної Європи (Турін, 2003), вважають себе релігійними у віці 18-29 років у Великій Британії - 24% опитаних, у віці старше 60 років - 55%; у Іспанії - відповідно 39% і 72%; у Німеччині - 40% і 67%; у Франції - 34% і 61%, у Швеції - 25% і 51%. Вважають себе нерелігійними відповідно: у Великій Британії - 57 і 36%, в Іспанії - 44 і 22%, у Німеччині - 46 і 24%, Франції - 44 і 27%, у Швеції - 60 і 41%. Див.: Людина і світ. - 2003. - №10. - С. 46-48.

² Шангіна Л. Середній клас в Україні як суб'єкт громадської активності // Центр Разумкова - 2002. - К., 2003. - С. 634.